

تحلیل عناصر سرمایه اجتماعی و تمایل کشاورزان به مشارکت در حل بحران دریاچه ارومیه

فرهاد پاکنیا^۱

جواد محمودی کرمجوان^{۲*}

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۲۱

چکیده

بحران دریاچه ارومیه طی دهه اخیر به یکی از مهم‌ترین چالش‌های زیست‌محیطی و اجرایی کشور تبدیل شده است. نظر به اهمیت موضوع سرمایه اجتماعی در مطالعات انسانی و اجتماعی، در این مطالعه به بررسی ارتباط آن با تمایل کشاورزان به حل بحران دریاچه ارومیه پرداخته و عناصر مختلف سرمایه اجتماعی از جمله اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی به صورت میدانی مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج به دست آمده به وسیله نرم‌افزار آماری NCSS نشانگر آن است که افزایش اعتماد در سطوح اولیه، تأثیر بیشتری به افزایش میزان تمایل افراد به مشارکت داشته و در سطوح بالای اعتماد؛ این تأثیر متعادل‌تر می‌گردد. همچنین در سطوح پایین انسجام، میزان تمایل تقریباً به شکل ثابت و نسبتاً کاهشی بوده، ولی با افزایش میزان انسجام اجتماعی به حد مطلوب، به اندازه ۲۰ درصد بر میزان تمایل اجتماعی افزوده گردید. همچنین نتایج حاکی از افزایش ۶۰ درصدی میزان تمایل، با افزایش مشارکت اجتماعی بود. نتیجه نهایی نشان داد که میزان مشارکت اجتماعی، از دو مؤلفه دیگر در تبیین سرمایه اجتماعی مهم‌تر بوده، هر چند تأثیر مؤلفه اعتماد و انسجام نیز قابل توجه و معنی‌دار است. همچنین با افزایش یک واحد به درصد سرمایه اجتماعی، میزان تمایل افراد به مشارکت در حل بحران دریاچه ارومیه به اندازه ۰/۳۴ درصد افزوده گردید. نتایج تحلیل عاملی مؤلفه مشارکت اجتماعی ($CFI=0/88$) از نظر آماری نشانگر یک مدل مناسب است.

کلیدواژه‌ها: اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، دریاچه ارومیه، سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی.

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت کشاورزی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

۲- استادیار گروه مدیریت، ترویج و آموزش کشاورزی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

۱. مقدمه

آب به‌عنوان منبعی کمیاب، حیاتی و یکی از عوامل پیدایش و ماندگاری محیط‌زیست، پیوسته و در هر زمان و مکان موردنیاز انسان است و یکی از مؤلفه‌های مهم در حفظ، تعادل و پایداری بوم‌شناسی و محیط‌زیست به‌شمار می‌رود. بر این اساس، پاسداشت و نگاهداشت منابع آب و بهره‌برداری بهینه، اقتصادی و عادلانه از آن، مسئله‌ای جهانی است. یکی از اصول بنیادین تأمین عدالت اجتماعی به‌عنوان محور و کانون توسعه پایدار مشارکت مردم در امور اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است. زیرا امروزه این امر به‌عنوان یک اصل مسلم پذیرفته شده است که میزان توانمندی دولت‌ها ناشی از قدرت و اراده مردم است. بنابراین، اهداف برنامه‌های ارائه‌شده می‌باید بر پایه نیاز و خواست مردم تدوین گردد تا انگیزه فعالیت در افراد ایجاد و تقویت شود؛ اما در این مسیر، موانع و مشکلات زیادی وجود دارد که باید ابتدا آن‌ها را شناسایی نمود و سپس با بررسی کلیه جوانب راهکارهای مناسب را ارائه کرد. در این زمینه، براساس هید و نف^۱ (۲۰۰۴)، بهره‌گیری از رهیافت‌های مدیریت مشارکتی آبیاری و ایجاد نظام‌های بهره‌برداری نوین و فراهم نمودن زمینه همیاری و مشارکت کشاورزان و بهبود نگرش آنان در قالب تشکل‌های آب بران می‌تواند بسیاری از مشکلات این بخش را مرتفع نماید.

در این بین، یکی از مهم‌ترین عناصر تحقق مشارکت واقعی در جوامع پیچیده امروزی، سطح سرمایه اجتماعی در جامعه است که زیربنای مشارکت مفید اعضای جامعه برای دستیابی به نتایج سودمند برای فرد و اجتماع به‌شمار می‌آید (پاتنام^۲، ۱۳۸۰: ۱۳۳).

سرمایه اجتماعی انباشت منابع بالفعل و بالقوه‌ای است که مربوط به داشتن شبکه‌ای نسبتاً پایدار از روابط کم‌و‌بیش نهادی شده از آشنایی و شناخت متقابل است. یا به عبارتی عضویت در یک گروه برای هر یک از اعضایش از طریق حمایت، یک سرمایه جمعی صلاحیتی فراهم می‌کند که آنان را مستحق اعتبار به معانی مختلف کلمه می‌کند. بنابراین از نظر بورديو ایجاد و اثربخشی سرمایه اجتماعی بستگی به عضویت در یک گروه اجتماعی دارد که اعضای آن مرزهای گروه را از طریق مبادله اشیاء و نهادها بنیان نهاده‌اند. نکته‌ای که در این قسمت لازم به یادآوری است این است که: بورديو در بحث از انواع سرمایه، به سه نوع سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی اشاره می‌کند و تقلیل انواع سرمایه به سرمایه اقتصادی را اختراع نظام سرمایه‌داری می‌داند. به نظر او توضیح ساختار و کارکرد

1. Heyd & Neef

2. Patnam

اجتماعی غیرممکن است مگر آنکه سرمایه در تمامی اشکال آن از نو شناخته و معرفی شوند (بورديو^۱، ۱۹۹۷: ۱۲۳).

به‌طور کلی باید گفت که مفهوم سرمایه اجتماعی در کارهای بورديو نه تنها تعدیل‌کننده مهمی برای خوانش‌های هنجاری، تجربی و ذاتی از این مفهوم است، بلکه وی از این مفهوم تعریف جامعه‌شناختی بسیار بهتری به عمل می‌آورد. در واقع، بورديو معتقد است که سرمایه اجتماعی به‌جای آنکه یک هنجار باشد به معنای نوعی رابطه اجتماعی است. به‌بیان دیگر، سرمایه اجتماعی برای بورديو آن بستر فرهنگی ناشی از ساخت اجتماعی است که در ارتباط مستقیم با عادات افراد و میدان فرهنگی ناشی از کنش‌های اجتماعی، سازمان‌یافته و صورت‌بندی می‌شود (عباسزاده و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۹۲).

سرمایه اجتماعی برخلاف سایر سرمایه‌ها به‌صورت فیزیکی وجود ندارد، بلکه حاصل تعاملات و هنجارهای گروهی و اجتماعی بوده و از طرف دیگر افزایش آن می‌تواند موجب پایین آمدن جدی سطح هزینه‌های اداره جامعه و نیز هزینه‌های عملیاتی سازمان‌ها گردد (فوکس و گرشمن^۲، ۲۰۰۰: ۳۰۸).

از دیدگاه کلمن^۳، سرمایه اجتماعی از نقش و کارکرد آن کمک می‌گیرد و تعریفی کارکردی از سرمایه اجتماعی ارائه می‌دهد. بر این اساس، سرمایه اجتماعی شیء واحدی نیست، بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آن‌ها شامل جنبه‌هایی از یک ساخت اجتماعی است و کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند، تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی مانند شکل‌های دیگر سرمایه است و دستیابی به هدف‌های معینی را که در نبود آن دست‌یافتنی نخواهد بود، امکان‌پذیر می‌سازد (کلمن، ۱۳۹۰: ۴۶۲).

۱-۱. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

برای سرمایه اجتماعی تاکنون مؤلفه‌های بسیاری معرفی شده‌اند و شمار این مؤلفه‌ها بین یک تا دوازده شاخصه متغیر بوده است؛ اما آنچه که می‌توان به‌عنوان نقطه مشترک تمامی نظریه‌پردازان و پژوهشگران این زمینه دانست، سه مؤلفه‌ی اعتماد اجتماعی^۴، انسجام اجتماعی^۵ و مشارکت اجتماعی^۶ هستند که در یک رابطه‌ی

1. Bourdieu

2. Fox and Gershan

3. Kolman

4. Social Trust

5. Social Solidarity

6. Social Participation

متعامل^۱ قرار گرفته و هر کدام تقویت کننده‌ی دیگری‌اند. این سه مؤلفه از مؤلفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی محسوب شده و از مفاهیم کلیدی جامعه‌شناسی هستند که از آغاز طرح مباحث جامعه‌شناختی، اندیشه بسیاری از جامعه‌شناسان را به خود معطوف داشته‌اند. از بین مؤلفه‌هایی که تاکنون برای سرمایه اجتماعی معرفی و تعریف شده‌اند، آنچه که تقریباً در آرای اکثر نظریه‌پردازان و محققان مشترک بوده و در آن اتفاق نظر وجود دارد، سه مؤلفه‌ی اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی می‌باشند (موسایی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۸).

۱-۱-۱. اعتماد اجتماعی

اعتماد عبارت است از تمایل به خطرپذیری در بطن اجتماع براساس حس اعتماد به دیگران، به این شکل که دیگران بر اساس انتظارات پاسخ داده و به روش‌های حمایتی دو جانبه عمل خواهند کرد و یا لاقلاً اینکه قصد آزاردهی ندارند (خیا^۲، ۲۰۰۹). اعتماد یک پدیده حساس و شکننده است و به وجود آمدن آن مستلزم زمان است، برخی از صاحب‌نظران نیز معتقدند که اعتماد نوعی سازوکار انجام دهنده است که وحدت را در سیستم‌های اجتماعی ایجاد و حفظ می‌کند. اعتماد اجتماعی نتیجه تعاملات موجود در گروه‌ها، انجمن‌ها و فعالیت‌های اجتماعی است، به خصوص اگر این اعتماد از سطح فردی به سطح اجتماعی انتقال یابد، می‌توان آن را به‌عنوان یک سرمایه با ارزش تلقی کرد. اعتماد اجتماعی سهم مهمی را در بسیاری از فرآیندهای سازمانی نظیر عقد قراردادهای، انجام مذاکرات و نظارت مستمر بر عملکرد واحدها دارد و تلاش در جهت افزایش آن می‌تواند بسیاری از هزینه‌های مربوط به فعالیت‌های ذکر شده را کاهش دهد و علاوه بر آن بهره‌وری سازمانی را افزایش دهد (پاتنام^۳، ۲۰۰۰).

۱-۱-۲. انسجام اجتماعی

برای انسجام اجتماعی در کشورهای مختلف و مناطق مختلف معنای متفاوتی بیان شده، اما برای هر جامعه از اهمیت بسیاری برخوردار است. در کشورهای توسعه‌یافته بحث‌های مربوط به انسجام اجتماعی، برای تداوم بخشیدن به جامعه‌ای فراگیر به‌منظور مقاومت در برابر شوک‌های خارجی و آثار منفی اقتصاد جهانی است، درحالی‌که در کشورهای درحال توسعه، مفهوم انسجام اجتماعی بیشتر در قالب تجدید و تحول ساختار نهادی به‌کار می‌رود (ایسترلی^۴، ۲۰۰۶: ۹۴).

1. Interaction
2. Xia
3. Putnam
4. Easterly

مفهوم انسجام اجتماعی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از مفاهیمی است که در کانون توجه نظریه‌پردازان علوم اجتماعی قرار داشته است، به‌گونه‌ای که متون کلاسیک جامعه‌شناسی عاری از این مفهوم نیستند. توجه به انسجام اجتماعی در آثار پیشکسوتان جامعه‌شناسی چون دورکهایم که انسجام را مؤلفه‌ی اصلی عمل و رفتار اجتماعی می‌داند جایگاه ویژه‌ای دارد. هر جا که ارتباط و پیوند انسجام اجتماعی با دیگر کنش‌ها و فرآیندهای اجتماعی همچون مشارکت در اشکال اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آن مطرح می‌شود، همه‌ی نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی اعم از نظرگرا و ستیزگرا، در خصوص ابراز توجه به وجود این پیوند، در سطوح گروهی، میان‌گروهی و جمعی اتفاق نظر دارند و بر اهمیت پیوند بین انسجام و مشارکت تأکید می‌کنند.

۱-۱-۳. مشارکت اجتماعی

اهمیت مشارکت اجتماعی نیز در فرایند توسعه چنان بدیهی و مشهود است که مورد اجماع همگانی اندیشمندان است. مشارکت از جمله متغیرها و مفاهیمی است که می‌تواند در شرایط مختلف اجتماعی با اعتماد در ارتباط قرار گیرد. می‌توان گفت مشارکت و اعتماد قادرند تحت شرایط خاصی بر روی دیگری اثر مثبت یا منفی برجای گذارند. مشارکت چنان دارای ابعاد گوناگونی است که می‌توان از جوانب مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بدان پرداخت. مشارکت را می‌توان فرآیند آگاهانه‌ی تقسیم قدرت و منابع کمیاب و فراهم‌سازی فرصت برای رده‌های پایین جمعیتی جهت بهبود شرایط زندگی آن‌ها عنوان کرد. از سوی دیگر مشارکت را به‌عنوان نوعی کنش ارتباطی در نظر می‌گیرند که مبتنی بر فهم متقابل است. آنچنان‌که هابرماس^۱، کنش معطوف به فهم متقابل یا کنش ارتباطی را نوع اصلی کنش اجتماعی می‌داند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۶).

۱-۲. بیان مسئله

مخاطرات محیطی، پیامد حاصل ترکیب پیچیده‌ای از فرایندهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نهادی در جامعه است (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۳) که حاصل همپوشانی زمانی و فضایی پدیده‌های طبیعی با شدت معین تحت عنوان مخاطره با جمعیتی که در معرض اثرات آن قرار می‌گیرد، است و این فرایند در زمینه اجتماعی صورت می‌گیرد و سطح حساسیت و استعداد یک جامعه به مخاطرات نیز، توسط آسیب‌پذیری آن بیان می‌شود (جعفری، ۱۳۹۲: ۲۶).

1. Habermas

مخاطرات محیطی دارای اثر مثبت و منفی زیادی روی جوامع انسانی است. از مهم‌ترین اثرات منفی آن می‌توان به تخریب محیط‌زیست اشاره کرد که در آسیب‌پذیری بخش کشاورزی نقش اساسی بازی می‌نماید. همچنین نقش عمده‌ای در عدم توسعه بخش کشاورزی دارد. علاوه بر این‌ها، به روال طبیعی امور جامعه آسیب رسانده و مانع از ایفای نقش مناسب آن برای کنار آمدن با تأثیرات ناشی از مخاطره می‌شود (همان منبع).

به‌طور کلی نمونه‌های دیگری از اثرات زیان‌بخش مخاطرات محیطی در جوامع انسانی به‌خصوص مناطق روستایی عبارتند از: کاهش درآمد کشاورزان، افزایش فشار روحی و بیماری‌های روانی، کاهش فرصت‌های شغلی برای کارگران بخش کشاورزی، کاهش درآمد و افزایش بهای مواد غذایی و هزینه‌های اجتماعی ناشی از مهاجرت که باعث ازهم‌پاشیدگی اجتماعی و خانوادگی می‌شود (عادلی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۲). بر این اساس موضوع بحران دریاچه ارومیه به‌عنوان یک مخاطره محیطی، نه‌تنها از نگاه منابع آبی و زیست‌محیطی، بلکه از لحاظ سرمایه اجتماعی نیز بسیار حائز اهمیت است.

از طرفی نیز مهم‌ترین دلیل بهم خوردن تعادل اکولوژیک دریاچه ارومیه ایجاد عدم تعادل در حوزه‌های اقتصادی و اشتغال حوزه آبریز دریاچه است، افزایش فشار بر تقاضای مصرف آب‌های ورودی و تأمین‌کننده منابع آبی دریاچه از جمله حفر چاه‌های مختلف تأمین آب شرب و کشاورزی، سدسازی، افزایش مصرف منابع آبی و کاهش ورود آب‌های سطحی به حوزه دریاچه عمدتاً به دلیل افزایش تقاضای منابع آبی و کشاورزی است و بدین ترتیب باید روح همکاری و مشارکت در بین بهره‌برداران افزایش یابد چرا که راهکارها و اقدامات مقابله با این بحران بدون گرایش و تمایل کشاورزان منطقه به مشارکت مؤثر و کارآمد نخواهد بود.

حدود ۷۰ درصد از منابع آب تجدیدپذیر حوضه توسط بخش‌های مختلف به مصرف می‌رسد که بخش کشاورزی بیش از ۶۰ درصد از کل منابع آب تجدیدپذیر حوضه و حدود ۹۰ درصد از مصارف آب در حوضه را به خود تخصیص داده است. این حجم مصرف در سطح حوضه در حالی صورت می‌گیرد که بر اساس شاخص کمیسیون توسعه پایدار سازمان ملل، مدیریت آب در سطح حوضه در مرحله تنش آبی قرار دارد. بر طبق شاخص مذکور میزان برداشت قابل قبول از منابع آب تجدیدپذیر بین ۲۰ تا ۴۰ درصد است و برداشت بیش از ۴۰ درصد بسیار پرخطر است. هم‌زمانی بروز خشک‌سالی و تداوم آن با این میزان برداشت از منابع آب تجدیدپذیر حوضه توسط مصرف‌کننده‌های مختلف، کاهش ۵۰ درصدی حجم آب ورودی به دریاچه را در پی داشته است. همچنین حفر حدود ۸۸۰۰۰ حلقه چاه در سطح

حوضه تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر آبدهی رودخانه‌های حوضه داشته و این امر منجر به کاهش قابل ملاحظه رواناب ورودی به دریاچه گردیده که مهم‌ترین عامل آن توسعه بخش کشاورزی در سطح حوضه است. بر طبق مطالعات و آمار منتشره مختلف، سطح زیرکشت آبی کنونی در سطح حوضه آبریز دریاچه ارومیه نزدیک ۵۰۰ هزار هکتار برآورد گردیده است. این رقم، نشان‌گر افزایش حدود ۲۰۰ هزار هکتار اراضی آبی حوضه نسبت به اوایل دهه ۱۳۵۰ شمسی است (همان منبع).

بر این اساس و با توجه به این‌که مدیریت متمرکز و مشارکتی بهره‌برداری و نگهداری از شبکه‌های آبیاری و زهکشی دارای اهمیت خاصی در حل بحران دریاچه ارومیه بوده و برنامه‌ریزی‌های لازم، مستلزم توجه به عوامل انسانی و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی منطق‌هاستکه در این خصوص تاکنون تحقیقی صورت نگرفته و اطلاعات لازم موجود نیست، انجام این پژوهش برای ارزیابی رابطه بین اعتماد، مشارکت و انسجام اجتماعی و گرایش کشاورزان به مشارکت و تحلیل مدل ساختاری تأثیر این مؤلفه‌ها در حل بحران دریاچه ارومیه و مدیریت بهره‌برداری و نگهداری از شبکه‌های آبیاری و زهکشی مهم و مفید به نظر می‌رسد.

۲. بررسی پیشینه‌ها

تحقیق فیض‌آبادی و همکاران (۱۳۹۳: ۹۵-۷۷) با موضوع بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و تمایل کشاورزان به تشکیل و عضویت در تشکل‌های آبران نشان داد که سه متغیر مشارکت در جامعه محلی، اعتماد قوی و تحمل تنوع، می‌توانند بخش قابل توجهی ($R^2=0.412$) از تغییرات در متغیر تمایل به تشکیل تشکل‌های آبران را پیش‌بینی نمایند. علاوه بر این، چهار متغیر مشارکت در جامعه محلی، اعتماد قوی، ارتباطات برون محلی و مشارکت مدنی همسایگان، قادر به پیش‌بینی بخش قابل توجهی ($R^2=0.51$) از تغییرات در متغیر تمایل به عضویت در تشکل‌های آبران می‌باشند.

تحقیق صبور و همکاران (۱۳۹۳: ۱۱۸-۹۵) تحت عنوان بررسی وضعیت سرمایه‌ی اجتماعی در بین کشاورزان عضو و غیرعضو تشکل‌های کشاورزی به این نتیجه رسید که کشاورزان عضو تشکل‌ها از کشاورزان غیر عضو، مشارکت بیشتری در فعالیت‌های اجتماعی داشته و دارای شبکه‌ی روابط اجتماعی، اعتماد اجتماعی و انسجام اجتماعی قوی و بالاتر بوده‌اند.

یافته‌های تحقیق رسول‌زاده و همکاران (۱۳۹۷: ۴۳-۲۳) در خصوص رابطه سرمایه اجتماعی با کجروی فرهنگی حاکی از آن است که بین سرمایه اجتماعی و ابعاد آن، با کجروی فرهنگی رابطه معنادار معکوسی وجود دارد. همچنین، سه متغیر اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی توانسته‌اند ۳۰ درصد از تغییرات کجروی فرهنگی را تبیین کنند.

پژوهش «تحلیلی بر نقش سرمایه اجتماعی بر توسعه روستایی» اجرا شده توسط فتحی (۱۳۹۱: ۲۱۴-۱۹۵)، نشان داد بین مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی و در مجموع سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی، رابطه معنی‌دار وجود دارد. نتایج به‌دست‌آمده همچنین نشان داد، برنامه‌ریزی در جهت افزایش ابعاد سرمایه اجتماعی، ارتقای سطح مشارکت، اعتماد و انسجام اجتماعی در بین روستائیان باعث افزایش سطح آگاهی و آموزش عمومی، بهبود بهداشت و سلامت، کاهش فقر و افزایش فرصت اقتصادی و سلامت محیط زیست و... خواهد شد و بستر توسعه روستایی را فراهم نموده و گامی مؤثر در جهت پایداری توسعه روستائیان است.

خدابخشی و قلی‌فر (۱۳۹۱: ۲۲۳-۲۰۳)، در تحقیقی به بررسی نقش سرمایه اجتماعی در تمایل کشاورزان به مشارکت در تشکلهای آبران در شهرستان زنجان پرداخته‌اند. ایشان در این تحقیق به این نتیجه رسیدند که بین تمایل به مشارکت کشاورزان در تشکلهای آبران و سرمایه اجتماعی و ابعاد مختلف آن رابطه معنی‌داری وجود دارد. ایشان همچنین به این نتیجه رسیدند که بین این متغیر و متغیرهای میزان تحصیلات، مدت عضویت در شرکت تعاونی روستایی، مدت عضویت در تعاونی تولید و نگرش کشاورزان به مشارکت در تشکلهای آبران در سطح یک درصد و متغیرهای مساحت اراضی آبی و میزان مواجهه با کم آبی در سطح پنج درصد رابطه معنی‌داری وجود دارد. تحلیل واریانس این تحقیق نیز نشان می‌دهد که بین تمایل به مشارکت کشاورزان در تشکلهای آبران با سطوح مختلف سرمایه اجتماعی در سطح یک درصد تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

نوری‌پور و همکاران (۱۳۹۱: ۷۵-۵۷)، در مطالعه‌ای به تحلیل نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت آبران شبکه آبیاری و زهکشی دشت لیشر گچساران پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهشگران نشان می‌دهد که بین سرمایه اجتماعی و مشارکت آبران رابطه مستقیم و مثبتی وجود دارد. همچنین رابطه معنی‌دار و منفی بین سرمایه اجتماعی و عضویت در تعاونی آبران وجود دارد. افزون بر این، تحلیل رگرسیون در این تحقیق نشان می‌دهد که

متغیرهای مستقل سرمایه اجتماعی، عضویت در تعاونی تولید، عضویت در تعاونی آب‌بران، تجربه کشاورزی و نگرش نسبت به نهادهای مربوط به امور آب و آبیاری در حدود ۳۳ درصد از تغییرات متغیر میزان مشارکت در شبکه آبیاری و زهکشی را تبیین می‌کند. عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۷: ۱۹۹-۱۲۲) در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و آنومی اجتماعی، نشان دادند که بین سرمایه اجتماعی و ابعاد آن (مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و اعتماد اجتماعی) با آنومی اجتماعی رابطه منفی و معناداری وجود دارد.

پژوهش مرادزاده و همکاران (۱۳۹۷: ۵۲۷-۵۰۳) با هدف ارزیابی موقعیت کنشگران و سرمایه‌های اجتماعی ذی‌نفعان، برای بررسی میزان آمادگی برای مشارکت در برنامه‌ها و پروژه‌های توسعه‌ی محلی در بخش کورین از توابع شهرستان زاهدان، نشان داد وضعیت موجود مؤلفه‌های اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و آگاهی اجتماعی، نامطلوب و وضعیت مؤلفه‌ی انسجام اجتماعی در سطح قابل قبول است. همچنین، یافته‌های مربوط به اولویت‌بندی مؤلفه‌ها نشان داد انسجام اجتماعی، بالاترین رتبه و اعتماد اجتماعی، پایین‌ترین رتبه را در مقایسه با سایر شاخص‌ها دارند.

نعیمی و همکاران (۱۳۹۷: ۵۵۲-۵۲۳)، در پژوهشی با هدف تحلیل رابطه بین سرمایه‌ی اجتماعی و کیفیت زندگی روستاییان استان خوزستان با تأکید بر نقش میانجی‌پایداری محیط‌زیستی گردشگری با تحلیل مسیر از طریق نرم‌افزار PLS نشان داد، بین سرمایه‌ی اجتماعی و کیفیت زندگی روستاییان رابطه‌ی مثبت و معناداری وجود دارد. همچنین، نتایج بررسی اثر میانجی نشان داد که رابطه مثبت و معناداری بین سرمایه‌ی اجتماعی و پایداری محیط‌زیستی گردشگری و همچنین کیفیت زندگی روستاییان وجود داشته است.

یزدانی و شمس (۱۳۹۵: ۸۵-۷۵) در تحقیقی با هدف بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتار زیست‌محیطی روستاییان به این نتیجه رسیدند که بین هر سه مؤلفه سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی روستاییان رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. همچنین تحلیل رگرسیون چندگانه گام‌به‌گام نیز نشان داد که چهار متغیر سطح تحصیلات، مشارکت اجتماعی، سن و انسجام اجتماعی ۳۷/۷ درصد واریانس سطح رفتارهای حفظ محیط‌زیستی روستاییان را تبیین می‌کنند.

فخرایی و قهرمان (۱۳۹۱: ۲۰۱-۱۷۹) در مطالعه خود تحت عنوان بررسی رابطه بین سرمایه‌ی اجتماعی و رضایت اجتماعی شهروندان شهر مراغه به این نتیجه رسیدند که بیشتر

از همه متغیر مستقل امنیت اجتماعی سهم بیشتری در تبیین رضایت اجتماعی دارد و بعد از آن اعتماد اجتماعی در رضایت اجتماعی مؤثر است.

امیراحمدی و همکاران (۱۳۹۵)، پژوهشی با هدف بررسی نقش سرمایه فرهنگی - اجتماعی بر مشارکت شهروندان در نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی به این نتیجه رسیدند که سرمایه فرهنگی و به‌ویژه سرمایه اجتماعی بر مشارکت ساکنان در پروژه‌های نوسازی تأثیر مثبت داشته است. شاخص تعهد اجتماعی، حس همیاری و انسجام اجتماعی بیشترین تأثیر را بر کنش مشارکتی ساکنین داشته‌اند. علی‌رغم بالا بودن میزان سرمایه فرهنگی و اجتماعی در بین ساکنان و تأثیر مثبت این سرمایه‌ها بر کنش مشارکتی، میزان مشارکت ساکنان در پروژه‌های نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی ضعیف می‌باشد که این امر بیشتر به مسأله اعتماد مرتبط است.

نارایان و پریچت^۱ (۲۰۰۹)، در تحقیقی به بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی در فعالیت‌های کشاورزی پرداخته‌اند. ایشان در این تحقیق شاخص‌هایی همچون اعتماد، پیوندهای فردی، ارتباطات و مشارکت را در سرمایه اجتماعی عنوان نموده و بیان می‌دارند که احتمال بیشتری وجود دارد که روستاییان دارای سرمایه اجتماعی بالاتر، با فعالیت‌های نوین کشاورزی سازگارتر باشند. ایشان همچنین به این نتیجه رسیدند که سرمایه اجتماعی تأثیر مثبتی بر توسعه محلی داشته است.

برونه و بوسرت^۲ (۲۰۰۹: ۹۳-۸۵)، اشاره دارند که بیشتر مطالعات در حوزه سرمایه اجتماعی، به بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی با سلامتی، حکومت و اقتصاد پرداخته و در این بین تلاشی در جهت ایجاد و افزایش سرمایه اجتماعی در جوامعی که اعتماد و مشارکت پایینی دارند، نگردیده است. به همین منظور، تحقیق خود را جزء اولین تلاش‌ها در جهت ایجاد و افزایش سرمایه اجتماعی در چنین جوامعی می‌دانند و در تحقیق خود به ایجاد سرمایه اجتماعی در جوامع متعارض پرداخته‌اند.

۳. روش‌شناسی پژوهش

با توجه به اینکه در این پژوهش به بررسی رابطه پرداخته شده و هیچ تداخلی در متغیرها صورت نپذیرفته است، روش و طرح تحقیق، توصیفی و از نوع همبستگی و از نظر جمع‌آوری اطلاعات از نوع پیمایشی است و پژوهشگر بر آن است تا رابطه‌ی بین چند متغیر را تبیین

1. Narayan Pritchett

2. Brune&Bossert

نماید. در این پژوهش ارتباط بین سرمایه اجتماعی (متغیر پیش‌بین) با تمایل به مشارکت در برنامه حل بحران دریاچه ارومیه (متغیر ملاک) بررسی شده است. قلمرو مکانی تحقیق شامل ۱۳ روستا در محدوده طرح شبکه آبیاری و زهکشی دشت بناب و ملکان در استان آذربایجان شرقی با جمعیت ۲۲۵۳۰ نفر و جامعه آماری این پژوهش شامل ۱۳۰ بهره‌بردار کشاورز ساکن در این روستاها بوده‌اند که با در نظر گرفتن مقدار بحرانی متغیر نرمال استاندارد در جدول $z=1/96$ ، سطح اطمینان $1-\alpha=0.95$ و خطای قابل‌اغماض $\epsilon=0/1$ و طبق محاسبه فرمول کوکران، نمونه آماری به‌عنوان حجم نمونه ۹۷ نفر برآورد گردید که جهت اطمینان ۱۰۰ نفر مورد پژوهش قرار گرفت. به‌منظور انتخاب نمونه‌ها برای تکمیل پرسشنامه روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با اختصاص متناسب استفاده شده و ۶ طبقه بر اساس نوع محصول تولیدی کشاورزی تشکیل گردید.

جدول ۱: جامعه آماری و نمونه‌گیری انجام گرفته در تحقیق بر اساس طبقات ششگانه

طبقه	روستا	محصول غالب	جمعیت	تعداد بهره‌بردار	تعداد نمونه
۱	قره چیق	پیاز	۱۱۵۴۴	۶۳	۴۷
۲	چپقلو	پیاز، صیفی	۳۱۸۹	۲۷	۲۰
۳	قراء پنج‌گانه	انگور	۳۱۲۹	۱۶	۱۲
۴	آخوند قشلاق، حاج مصیب، قره قشلاق	پیاز، صیفی، انگور	۲۳۴۰	۱۳	۱۰
۵	زوارق، خلیوند	انگور، صیفی	۱۹۳۸	۸	۶
۶	کوته مهر	انگور، پیاز	۳۹۰	۳	۲
	جمع		۲۲۵۳۰	۱۳۰	۹۷

پایایی پرسشنامه، با استفاده از آلفای کرونباخ، $0/87$ به دست آمد که نشانگر پایایی نسبتاً بالای ابزار پژوهش بود. روایی پرسشنامه نیز توسط اعضای کمیته اجتماعی شرکت آب منطقه‌ای آذربایجان شرقی و تعدادی از کارشناسان متخصص در مطالعات اجتماعی و نظام‌های بهره‌برداری به تأیید رسید. ابزار اندازه‌گیری گویه‌های پرسشنامه، طیف پنج‌گزینه‌های لیکرت بود. روایی افتراقی پرسشنامه، به این موضوع اشاره دارد که گویه‌های مربوط به سازه‌های مختلف به‌صورت بسیار قوی با یکدیگر همبستگی نداشته باشند. این موضوع زمانی رخ می‌دهد که بین دو سازه همپوشانی وجود داشته باشد. در تحقیق حاضر چون از تخصیص گویه‌ها به سازه‌ها از روش تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شده است، همپوشانی و همبستگی آیتم‌های مربوط به سازه‌های مختلف، شدید نیست. همچنین بهتر

بودن مقادیر شاخص‌های تحلیل عاملی تأییدی (مانند شاخص CFI) دلیلی بر وجود روایی افتراقی است.

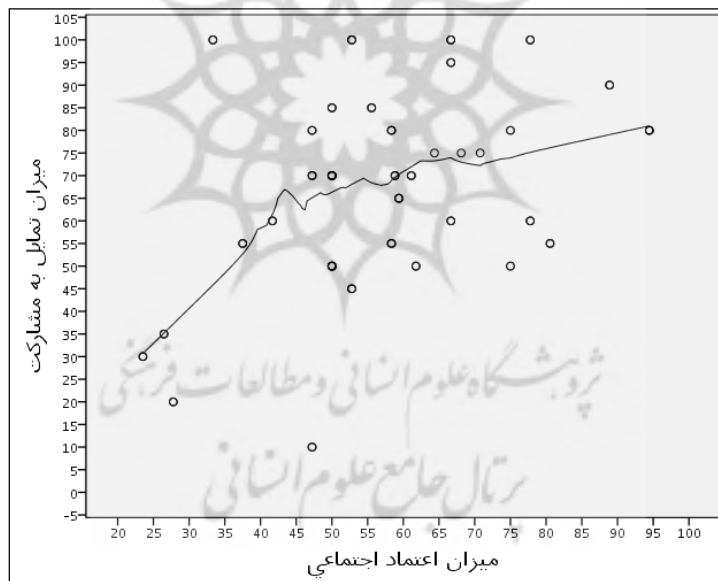
در بررسی روایی همگرایی و ترکیبی، برای هر سازه، شاخص‌های AVE و CR استفاده گردیده که در خصوص هر سازه مقادیر قابل قبولی به دست آمد. برای شاخص AVE مقدار قابل قبول باید بیش از ۰/۵ و CR باید بیش از ۰/۷ و لازم است CR بیشتر از AVE باشد. سطح سنجش هر دو متغیر سرمایه اجتماعی و تمایل به مشارکت و مؤلفه‌های آن‌ها در سطح فاصله‌ای بوده و برای بررسی رابطه متغیرها از ضرایب همبستگی اسپیرمن و کندال استفاده شده است. برای بررسی رابطه‌های چندگانه (بررسی رابطه‌ی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با تمایل به مشارکت) از تحلیل عاملی با استفاده از نرم‌افزار NCSS استفاده شده است.

۴. یافته‌های پژوهش

نتایج نشان داد، میانگین سنی افراد شرکت‌کننده ۴۲ سال با انحراف معیار ۱۳,۵ و همگی مرد بودند. کمترین سن افراد شرکت‌کننده در مطالعه ۲۱ و بالاترین سن ۷۵ بود. بیشتر افراد شرکت‌کننده در مطالعه را متاهلین تشکیل می‌دهند (۸۲٪)؛ شش درصد بی‌سواد، ۲۹٪ تحصیلات ابتدایی، ۳۲٪ دیپلم و ۳۳٪ دانشگاه دیده‌اند و متوسط درآمد ماهانه افراد تقریباً دو میلیون و مساحت زمین‌ها زیر کشت تقریباً دو و نیم هکتار بود. بیشتر افراد مالک زمین خویش می‌باشند. میانگین سابقه کشاورزی افراد برابر ۲۲ سال به دست آمد. همچنین نتایج نشان داد بیشتر افراد از بدو تولد در روستای خویش زندگی را سپری نموده‌اند و اکثراً به صورت همزمان به باغداری و کشاورزی مشغول بودند. زمین تقریباً ۷۳ درصد افراد به صورت پراکنده بوده و بیشتر افراد دسترسی متوسط و متوسط به پایین (۹۴٪) به آب شبکه دارند و نظرشان این است میزان آب در شبکه از دیدگاه کفایت در حد متوسط و یا کم است و در زمان خشک‌سالی به سختی می‌توان نیازهای آبی را مرتفع نمود. اکثر کانال‌های آب به صورت سنتی طراحی شده و سیستم آبیاری بیشتر افراد به صورت سنتی (۶۳٪) و تنها ۶ مورد به صورت تحت فشار طراحی شده بود. بیش از شصت درصد افراد معتقدند مشارکت در شبکه‌ی آبیاری به نفع است و در زندگی آینده مؤثر است. بیش از نیم کشاورزان از خدمات آموزشی موجود ناراضی بوده و بیش از نیم ایشان بالای یک سال است که در تعاونی آبران عضو بوده‌اند.

۱-۴. ارزیابی ارتباط اعتماد اجتماعی و تمایل به مشارکت افراد در حل بحران دریاچه ارومیه

متغیر اعتماد اجتماعی در این تحقیق با تعریف عملیاتی توسط ۱۸ گویه منفی و مثبت در طیف لیکرت مورد ارزیابی قرار گرفت. همچنین متغیر تمایل به مشارکت در سه سطح عملی، فکری و اقتصادی نیز توسط ۱۰ گویه با طیف لیکرت اندازه‌گیری گردید. نتایج نشان داد میزان اعتماد اجتماعی با تمایل افراد و میزان مشارکت برای حل بحران دریاچه ارومیه رابطه مستقیمی دارند و با افزایش میزان اعتماد، اندازه تمایل به مشارکت افراد نیز بیشتر می‌شود. نمودار پراکنش شماره ۱ الگوی ارتباطی بین دو مؤلفه را نشان می‌دهد. نتایج نشان داد افزایش اعتماد در سطوح پایین تأثیر بیشتری به افزایش میزان تمایل افراد به مشارکت دارد و در سطوح بالای اعتماد این تأثیر متعادل‌تر می‌شود و نهایت این که در هر سطحی از اعتماد نمی‌توان تمایل به مشارکت افراد را به سطحی بالاتر از هشتاد درصد رساند به غیر از افراد خیلی کم که می‌توان گفت دیدگاه این افراد شاید مستقل از میزان اعتمادشان باشد.

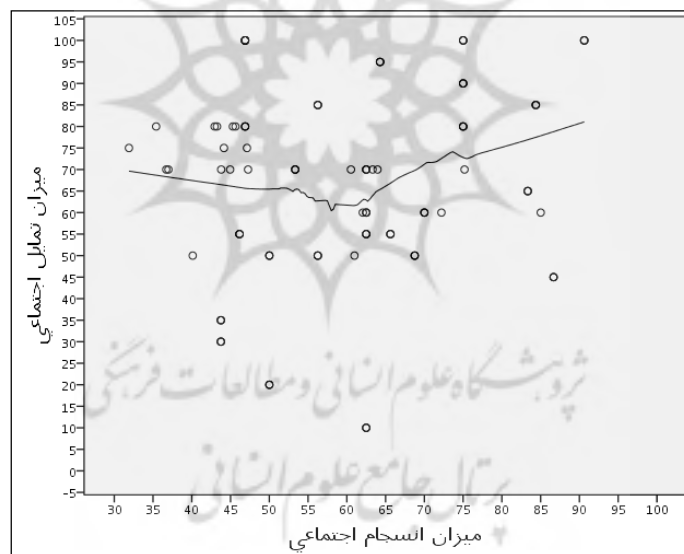
شکل ۱: نمودار رابطه بین میزان اعتماد اجتماعی و میزان تمایل افراد به مشارکت در حل بحران دریاچه ارومیه

نتایج ضریب همبستگی کندال تاو و اسپیرمن به ترتیب مقادیر ۰/۲۶۸ و ۰/۳۷۸ را نشان می‌دهد و ارتباط بین اعتماد اجتماعی و تمایل مشارکت معنی‌دار است ($p\text{-value} < 0.0001$).

۲-۴. ارزیابی ارتباط انسجام اجتماعی و تمایل به مشارکت افراد در حل بحران دریاچه

ارومیه

انسجام اجتماعی توسط ۱۶ گویه مثبت و منفی با طیف لیکرت اندازه‌گیری شده است. نتایج بررسی الگوی رابطه بین میزان انسجام اجتماعی و میزان تمایل افراد به مشارکت نشان می‌دهد در سطوح پایین انسجام میزان تمایل تقریباً به شکل ثابت و نسبتاً کاهشی است ولی با افزایش میزان انسجام اجتماعی به حد مطلوب می‌تواند اندازه بیست درصد بر میزان تمایل اجتماعی افزود. آستانه تحریک جامعه در این موضوع می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. بر این اساس تا اندازه‌ای، جامعه به دلیل افزایش همبستگی‌های اجتماعی، بیشتر مشغول امور جاری و معمول و اصرار بیشتر بر عدم مشارکت می‌گردد و از سطحی به بعد با فشارهای اجتماعی، امور جدید را مورد توجه قرار می‌دهد. به همین دلیل در این نمودار ابتدا با افزایش انسجام، جامعه به سمت روندهای عادی مقاومت در برابر مشارکت رفته و سپس با افزایش مداوم انسجام این مقاومت شکسته و هدف مشترک جامعه به سمت مشارکت تغییر جهت داده است.

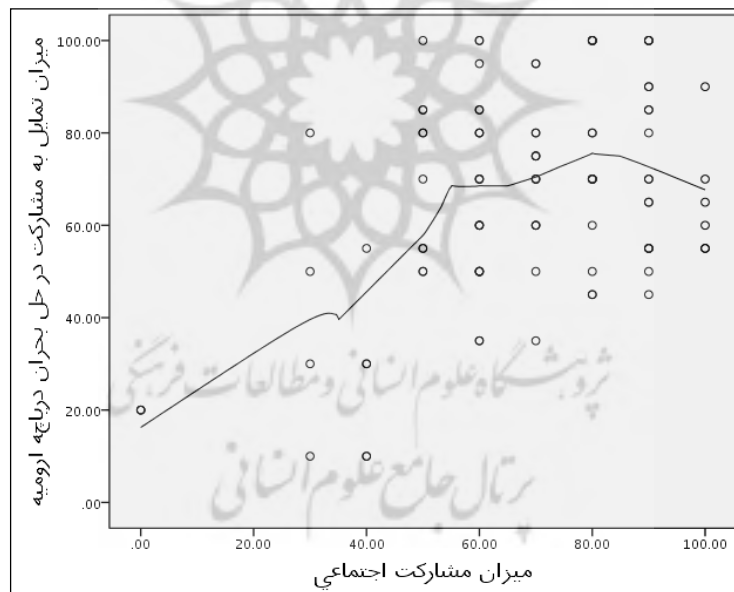

شکل ۲: نمودار رابطه بین میزان انسجام اجتماعی و میزان تمایل افراد به مشارکت در حل بحران دریاچه ارومیه

نتایج ضرایب همبستگی کندال تاو و اسپیرمن در شکل ۲ به ترتیب مقادیر ۰/۱۰۲ و ۰/۱۴۳ را نشان می‌دهد و ارتباط بین اعتماد اجتماعی و تمایل مشارکت از نظر آماری معنی‌دار نیست ($p\text{-value}=0.154$).

۳-۴. ارزیابی ارتباط مشارکت اجتماعی و تمایل به مشارکت افراد در حل بحران دریاچه ارومیه

در این تحقیق، مشارکت اجتماعی با ۵ گویه در طیف لیکرت اندازه‌گیری شده است. الگوی ارتباطی میزان مشارکت اجتماعی با میزان تمایل به مشارکت در حل بحران دریاچه در شکل ۳ نشان داده شده است. نتایج حاکی از افزایش میزان تمایل با افزایش مشارکت اجتماعی است. ولی همچنان که شکل نشان می‌دهد تا سقف میزان مشارکت شصت درصدی میزان تمایل افراد افزایش پیدا می‌کند ولی بالاتر از آن تأثیر قابل توجهی در میزان تمایل افراد به مشارکت ندارد. همچنین میزان تمایل به مشارکت نهایتاً ۸۰ درصد می‌تواند افزایش یابد. در این خصوص پتانسیل مشارکتی و سهم موضوعات مطرح جامعه مورد توجه قرار می‌گیرد. بر اساس آستانه نفع و زیان، هر موضوعی برای افراد جامعه تا حد مشخصی می‌تواند منفعت تلقی گردد. توانایی‌های افراد برای مشارکت نیز اهمیت دارد. این نمودار میزان خواست و توانایی مشارکتی افراد در مسئله موجود را نشان می‌دهد.

شکل ۳: نمودار رابطه بین میزان انسجام اجتماعی و میزان تمایل افراد به مشارکت در حل بحران دریاچه ارومیه

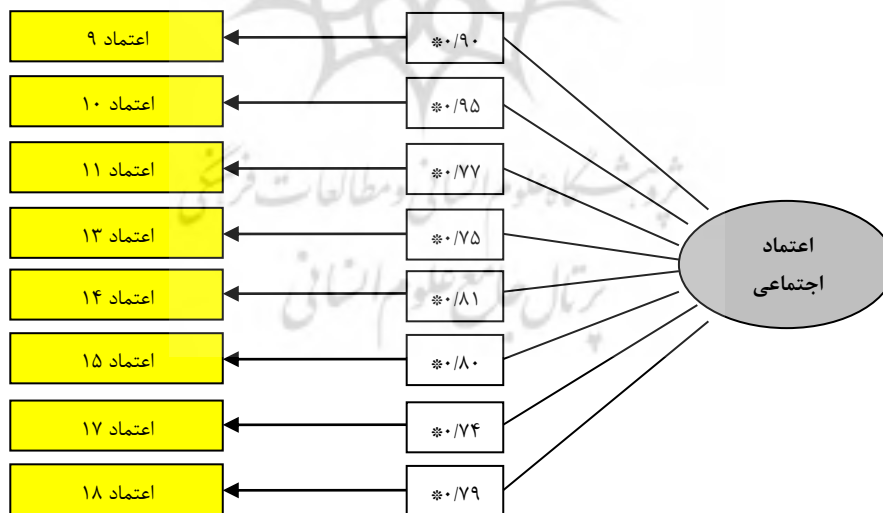
۴-۴. برازش مدل معادله ساختاری برای مؤلفه‌های مختلف مؤثر در تمایل به مشارکت افراد در حل بحران دریاچه ارومیه

در خصوص شاخص‌های برازش، بهترین و پایاترین شاخص، CFI است که بر روی نمودارهای برازش توسط نرم‌افزار EQS درج می‌گردد. این شاخص اگر بیشتر از ۰/۹۵ باشد، یعنی مدل تعریف شده ایده‌آل بوده و اگر بالای ۰/۷ باشد به معنای مدل خوب و قابل قبول است. ولی برای مقادیر پایین‌تر از آن، مدل ضعیفی را نشان می‌دهد. همچنین برای تأثیر هر یک از آیتم‌های سازه‌ها، روی شکل موردنظر، بارهای استاندارد شده درج گردیده است که هر چه این مقدار بیشتر باشد، تأثیر بیشتر آن آیتم در سازه را نشان می‌دهد و همچنین وجود ستاره در کنار، نشانگر معنی‌داری آن در سطح ۰/۰۵ است.

۴-۴-۱. برازش مدل اندازه‌گیری تحلیل عاملی برای مؤلفه اعتماد اجتماعی

نمودار ۴ برازش مدل تحلیل عاملی میزان اعتماد اجتماعی را نشان می‌دهد. نمودار حاکی از آن است که همه متغیرهای در نظر گرفته شده تأثیر معنی‌داری در تعیین میزان اعتماد دارند ولی متغیر سؤال ۱۰ بیشترین تبیین را در اعتماد اجتماعی دارد. شاخص اصلی برازش کلی نشانگر یک مدل نسبتاً خوب را نشان می‌دهد. (CFI=0.8)

Figure X: EQS 6 ETEMAD Chi Sq= 144.06 P=0.00 CFI=0.80 RMSEA= 0.29

شکل ۴: نمودار مدل تحلیل عاملی برای مؤلفه اعتماد اجتماعی (رابطه ۸ گویه از ۱۸ گویه)

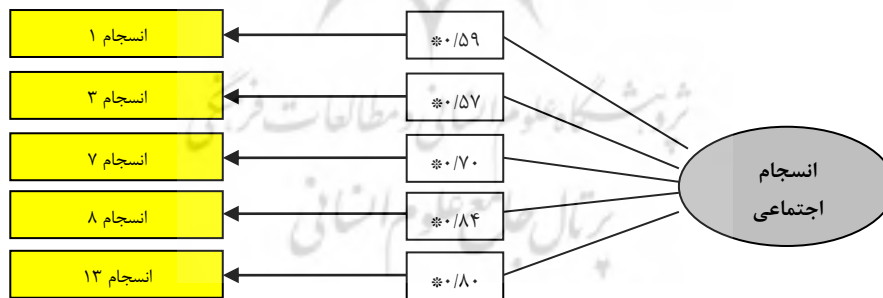
راهنمای شماره گویه‌ها:

۱. اعتماد مردم به یکدیگر	۱۲. راحتی طلب نبودن کارکنان
۲. پایبندی به قول و قرار	۱۳. میزان مقبولیت کارکنان
۳. اهمیت به نظر یکدیگر	۱۴. میزان تخصص کارکنان
۴. صداقت	۱۵. میزان تعهد کارکنان دولتی
۵. احساس مسئولیت نسبت به یکدیگر	۱۶. مأموران و کارمندان دولت در کارشان
۶. رک و پوست‌کنده حرف زدن	پارتنری بازی نمی‌کنند
۷. امانت دادن وسایل کار به یکدیگر	۱۷. عدم تفاوت گذاری میان اقشار از طرف کارکنان
۸. قرض‌الحسنه مردم به یکدیگر	۱۸. میزان پاسخگویی و حرف‌شنویمأموران و کارکنان
۹. سرعت اقدام از طرف دولت	
۱۰. اعتقاد مردم به صداقت کارکنان دولتی	
۱۱. شکل برخورد کارکنان و مأموران	

۴-۲-۴. برازش مدل اندازه‌گیری تحلیل عاملی برای مؤلفه انسجام اجتماعی

همچنین نمودار ۵ مدل تحلیل عاملی انسجام اجتماعی و متغیرهای مهم تأثیرگذار در زیر ارائه شده است.

Figure X: EQS 6 ENSEJAM Chi Sq= 62.97 P=0.00 CFI=0.67 RMSEA= 0.44

شکل ۵: نمودار مدل تحلیل عاملی برای مؤلفه انسجام اجتماعی (رابطه ۵ گویه از ۱۶ گویه)

راهنمای شماره گویه‌ها:

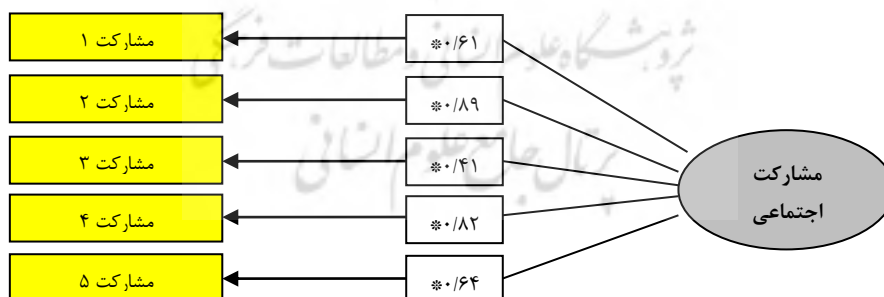
۱. همسایه‌ها و مردم موقع گرفتاری‌ها به درد آدم می‌خورند	۲. همسایه‌ها و مردم همدیگر را خوب تحمل می‌کنند

۳. به همسایه‌ها و مردم روستا می‌شود اعتماد کرد
۴. همسایه‌ها و مردم این روستا افتاده و بی‌تکبرند
۵. همسایه‌ها و مردم، به درد هم می‌رسند
۶. مردم این روستا احترام بزرگ‌تر و کوچک‌تر را نگه می‌دارند
۷. مردم به نصیحت یکدیگر گوش می‌دهند
۸. مردم این روستا به فکر در و همسایه هستند
۹. مردم این روستا بیشتر خوبی‌های همدیگر را می‌گویند
۱۰. مردم با یکدیگر رفت‌وآمد دارند
۱۱. در این روستا آداب‌ورسومی وجود دارد
۱۲. اگر اتفاقی برای یکی از اهالی بیفتد، مردم سراغ وضعیت او را می‌گیرند
۱۳. در فصل کار اهالی این روستا حاضرند به یکدیگر کمک کنند
۱۴. اهالی این روستا بر سر برخی از مسائل جزئی بگوومگو نمی‌کنند
۱۵. در این روستا نزاع و دسته‌کشی‌های طایفه-ای وجود ندارد
۱۶. در این روستا بین اهالی اختلاف‌های سیاسی و خطی وجود ندارد

۴-۴-۲. برازش مدل اندازه‌گیری تحلیل عاملی برای مؤلفه مشارکت اجتماعی

نمودار ۶ مدل تحلیل عاملی مشارکت اجتماعی از نظر آماری نشانگر یک مدل خوب را نشان می‌دهد (CFI=0.88). میزان مشارکت بیشتر توسط متغیر ۲ و ۴ تبیین می‌شود.

Figure X: EQS 6 MOSHAREKAT Chi Sq= 27.12 P=0.00 CFI=0.88 RMSEA= 0.24

شکل ۶: نمودار مدل تحلیل عاملی برای مؤلفه مشارکت اجتماعی (رابطه ۵ گویه از ۵ گویه)

راهنمای شماره گویه‌ها:

۱. مشارکت در تعاونی‌ها، گروه‌ها و انجمن‌های موجود در روستا
۲. شرکت در امور اجرایی طرح‌های انجام شده در روستا

۳. شرکت در جلسات تصمیم‌گیری برای طرح‌های روستایی

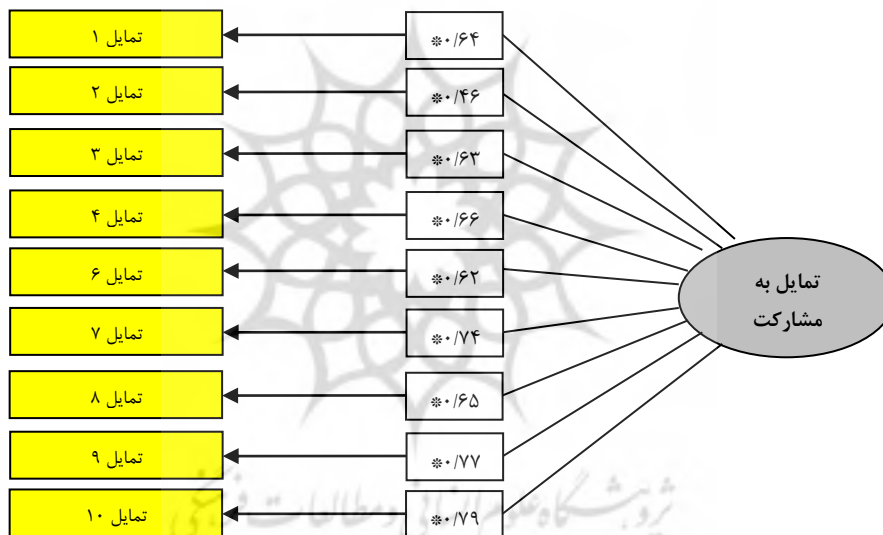
۴. ارائه نظر و پیشنهاد برای طرح‌های روستایی

۵. مشارکت در انتخابات ملی و شوراهای روستایی

۴-۴-۳. برازش مدل اندازه‌گیری تحلیل عاملی برای مؤلفه تمایل به مشارکت

نمودار مدل برازشی مؤلفه تمایل به مشارکت افراد در حل بحران دریاچه ارومیه در شکل ۷ نمایش داده شده است. نمودار حاکی از برازش نسبتاً خوب است ($CFI=0.77$). میزان تبیین مؤلفه مربوطه توسط متغیرهای در روی شکل نشان داده شده است که همه آن‌ها نقش اساسی در تعیین میزان تمایل دارند.

Figure X: EQS 6 TAMAYOL Chi Sq= 119.42 P=0.00 CFI=0.77 RMSEA= 0.19

شکل ۷: نمودار مدل تحلیل عاملی برای مؤلفه تمایل به مشارکت (رابطه ۹ گویه از ۱۰ گویه)

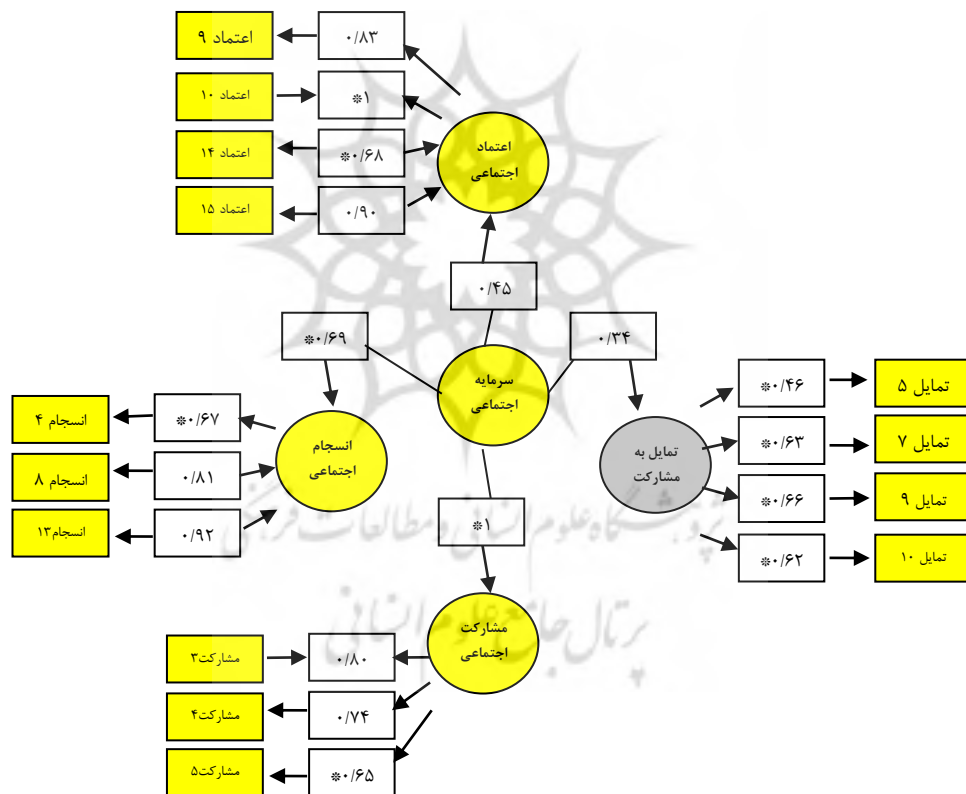
راهنمای گویه‌ها:

۱. آگاهی از مشکلات دریاچه ارومیه و خطرات خشک شدن آن
۲. آگاهی از میزان تأثیرپذیری روستا در صورت ادامه روند خشک شدن دریاچه ارومیه
۳. میزان توافق با صرفه‌جویی در آب کشاورزی برای کمک به احیا
۴. تمایل به مشارکت در صورت اجرای برنامه‌های کمک به احیای دریاچه ارومیه در روستا
۵. همکاری در برنامه‌های کاهش مصرف آب کشاورزی در راستای کمک به دریاچه ارومیه در روستا
۶. تمایل برای کمک به احیای دریاچه ارومیه در بازسازی و تعمیر شبکه آبیاری روستا

۷. تمایل دارید برای کمک به دریاچه ارومیه در چشم‌پوشی از کشت محصولات پرمصرف آبی برای یک و یا چند سال
۸. تمایل به نصیحت و راهنمایی و برخورد در صورت بروز تخلف همسایگان و هم روستاییان در خصوص برداشت غیرمجاز آب
۹. تمایل با اجرای جرائم برداشت غیرمجاز و بی‌رویه آب کشاورزی در راستای کمک به احیای دریاچه ارومیه
۱۰. تمایل عضویت در تشکل‌ها و انجمن‌های زیست‌محیطی حمایت از دریاچه ارومیه

۴-۴-۴. برازش مدل معادله ساختاری برای مؤلفه‌های مختلف مؤثر در تمایل به مشارکت افراد در حل بحران دریاچه ارومیه

Figure X: EQS 6 MODEL Chi Sq= 318.74 P=0.00 CFI=0.65 RMSEA= 0.24

شکل ۸: نمودار مدل معادله ساختاری برای مؤلفه‌های مختلف مؤثر در تمایل به مشارکت

شکل ۸ یک مدل معادله ساختاری است که ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و تأثیر آن‌ها در میزان تمایل افراد در مشارکت برای حل بحران دریاچه ارومیه را نشان می‌دهد.

نتایج نشانگر آن است که میزان مشارکت اجتماعی مهم‌تر از دو مؤلفه دیگر در تبیین سرمایه اجتماعی است، هرچند تأثیر مؤلفه اعتماد و انسجام نیز قابل توجه و معنی‌دار است. نتایج نشان می‌دهد با افزایش یک واحد به درصد سرمایه اجتماعی به اندازه ۰/۳۴ درصد بر میزان تمایل افراد به مشارکت در حل بحران دریاچه ارومیه افزوده می‌شود.

خلاصه و نتیجه‌گیری

بحث بحران دریاچه ارومیه طی دهه اخیر به یکی از مهم‌ترین موضوعات محافل علمی و اجرایی بدل شده و در مدت‌زمان بسیار محدودی بر تمامی ابعاد علم و عمل چنبره انداخت. لذا در این مطالعه نیز نظر به اهمیت موضوع سرمایه اجتماعی در مطالعات انسانی و اجتماعی به بررسی ارتباط آن با تمایل کشاورزان به احیای دریاچه ارومیه پرداخته شده است. نتایج بررسی‌ها و آزمون‌های آماری بیانگر ارتباط مستقیم و معنی‌دار بین دو متغیر کلی بود. در بررسی‌های مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی نیز مشخص شد بین تمامی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی (اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی) رابطه مثبت و معنی‌دار وجود دارد. نتایج نشانگر آن است که میزان مشارکت اجتماعی مهم‌تر از دو مؤلفه دیگر در تبیین سرمایه اجتماعی است، هرچند تأثیر مؤلفه اعتماد و انسجام نیز قابل توجه و معنی‌دار است به طوری که با افزایش یک واحد به درصد سرمایه اجتماعی به اندازه ۰/۳۴ درصد بر میزان تمایل افراد به مشارکت در حل بحران دریاچه ارومیه افزوده می‌شود.

براساس نتایج این تحقیق، ارتباط مثبت و معنی‌داری بین متغیر سرمایه اجتماعی و گرایش کشاورزان به مشارکت در حل بحران دریاچه ارومیه وجود دارد؛ همچنین ارتباط بین عوامل تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی (اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی) با تمایل به مشارکت در احیای دریاچه ارومیه، مثبت و معنی‌دار به دست آمد.

در این نتایج، اعتماد اجتماعی، برازش نسبتاً خوبی را نشان داده است ($CFI=0/8$). میزان توان تبیینی مؤلفه اعتماد اجتماعی برای تمایل به مشارکت در احیای دریاچه ارومیه ۰/۴۵ به دست آمد. این میزان در تبیین تمایل به مشارکت در احیای دریاچه ارومیه معنی‌دار است. لذا نتایج این مطالعه همسو با سایر مطالعات داخلی کشور است که در این خصوص انجام گرفته است. افزایش اعتماد در سطوح پایین، تأثیر بیشتری به افزایش میزان تمایل افراد به مشارکت دارد و به نظر می‌رسد جامعه در شرایط بحرانی نیاز شدید به پیدا شدن راه‌حل دارد و اطلاع از شرایط، موجب هیجانی شدن جامعه گردیده و اعتماد سریع را به همراه می‌آورد و

در سطوح بالای اعتماد این تأثیر متعادل ترمی شود که ناشی از جا افتادن شرایط جدید دارد و نهایت اینکه در هر سطحی از اعتماد نمی‌توان تمایل به مشارکت افراد را به سطحی بالاتر از هشتاد درصد رساند.

همچنین انسجام اجتماعی ۰/۶۹ از میزان تمایل به مشارکت در احیای دریاچه ارومیه را تبیین می‌کند. در واقع با توجه به تعریفی که از انسجام اجتماعی صورت گرفته است، مردم محلی تنها با یکپارچگی و همگرایی فکری و عملی به صورت منسجم خواهند توانست نسبت به اقدام جمعی برای مشارکت در احیای دریاچه ارومیه اقدام کنند. تفرق و پراکندگی مردم در قالب طایفه‌گرایی و بروز چند دستگی در بین مردم (علی‌الخصوص در داخل هر روستا) موجب عدم اعتماد بین فردی و گروهی شده و به تبع آن تمایل نیز برای مشارکت در احیای دریاچه کاهش خواهد یافت. احیا و حل بحران دریاچه ارومیه نیازمند اقدام همگانی و جمعی کشاورزان و مردم محلی بوده و مسائل فنی نیز به‌عنوان مکمل این فعالیت‌ها قابل استفاده خواهند بود. حال اگر توانایی اقدام جمعی و نهضتی همگانی برای حل بحران دریاچه ارومیه در بین مردم محلی وجود نداشته باشد، در عمل امکان احیا و پایداری دریاچه ارومیه تحقق‌پذیر نخواهد بود. لذا مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده مشارکت تنها در صورت وجود همبستگی و انسجام اجتماعی بین مردم امکان‌پذیر خواهد بود. لذا قبل از اجرای طرح‌های مرتبط با احیای دریاچه ارومیه می‌بایستی مؤلفه‌های موجد و استحکام‌بخشی و پایداری انسجام اجتماعی را بین مردم محلی به وجود آورد. هر کجا که ارتباط و پیوند انسجام اجتماعی با دیگر کنش‌ها و فرآیندهای اجتماعی همچون مشارکت در اشکال اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آن مطرح می‌شود، همه نظریه‌پردازان در خصوص ابراز توجه به این پیوند، علی‌رغم اختلاف نظر در چگونگی ارتباط و تأثیرگذاری در سطوح گروهی، میان گروهی و جمعی، به نوعی اتفاق نظر و اجماع می‌رسند و بر اهمیت پیوند بین انسجام و مشارکت تأکید می‌کنند. به عبارتی انسجام در کل، ناظر بر میزان و الگوی رابطه متقابل بین کنشگران، گروه‌ها و خرده‌فرهنگی‌های تمایز یافته است. در واقع عاطفه جمعی مردم نسبت به یکدیگر به وجود آورنده انسجام اجتماعی است که به صورت کاملاً مستقیم در ارتباط با مشارکت اجتماعی است.

نمودار مدل تحلیل عاملی مشارکت اجتماعی از نظر آماری نشانگر یک مدل خوب است (CFI=۰/۸۸). نتایج نشان داد که مشارکت اجتماعی مهم‌تر از دو مؤلفه دیگر در تبیین

سرمایه اجتماعی است. میزان بالای تبیین سرمایه اجتماعی توسط مشارکت اجتماعی بیانگر اهمیت ویژه مشارکت اجتماعی در بین سایر مؤلفه‌ها است.

یافته‌های پژوهش نشان داد که سرمایه اجتماعی تبیین‌کننده و پیش‌بینی‌کننده‌ی مناسبی برای گرایش کشاورزان به مشارکت در حل بحران دریاچه ارومیه است. این نتایج ضمن معنی‌داری نشان می‌دهد که حل بحران دریاچه ارومیه از طریق تقویت و افزایش شدت و شعاع اعتماد مردم به یکدیگر و به دولت، همبستگی و یکپارچگی مردم از طریق کاهش اختلافات قومی، خویشاوندی، سیاسی و افزایش همگرایی بین مردم و همچنین افزایش فعالیت‌های داوطلبانه مردم در قالب تشکلهای و فعالیت‌های دسته‌جمعی (ایجاد تشکلهای مردم نهاد و...)، تسهیل شده و هزینه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، زیست‌محیطی را به شدت کاهش خواهد داد. توسعه برای تحقق نیاز به ابزاری همچون فراهم آوردن زمینه همبستگی اجتماعی، تثبیت امنیت و اعتماد جمعی و همچنین پرداختن و مشارکت همه اعضای اجتماع به فعالیت‌های حیاتی دارد. این سه ابزار اساسی محقق نخواهد شد مگر آنکه اراده و احساس نیازی عقلانی در جامعه حاکم شود. نظر به نقش قابل‌توجه سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن در تسهیل فرآیند توسعه روستایی و جایگاه سرمایه اجتماعی به‌عنوان زیرساخت پویایی‌های اجتماعی که یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های توسعه است، پیشنهاد می‌شود که با عنایت به ارتباط سرمایه اجتماعی با گرایش به مشارکت در حل بحران دریاچه ارومیه، نهادهای و سازمان‌های مرتبط و دست‌اندرکار در احیای دریاچه ارومیه، توجه ویژه‌ای به تحکیم و بازسازی زمینه‌های سرمایه اجتماعی در راستای حل بحران دریاچه ارومیه داشته باشند. میزان سرمایه اجتماعی در هر گروه یا جامعه‌ای نشان‌دهنده میزان اعتماد افراد به یکدیگر است. وجود میزان قابل‌قبولی از سرمایه اجتماعی موجب تسهیل کنش‌های اجتماعی می‌شود، به طوری که در مواقع بحرانی می‌توان برای حل مشکلات از سرمایه اجتماعی به‌عنوان اصلی‌ترین منبع حل مشکلات و اصلاح فرآیندهای موجود سود برد. لذا تقویت سرمایه اجتماعی به بهترین وجه خواهد توانست به مشارکت همگانی و عمومی در حل بحران دریاچه ارومیه کمک کند.

منابع

- امیراحمدی، رحمت‌اله؛ نوابخش، مهرداد و زنجانی، حبیب‌اله. (۱۳۹۵). «بررسی نقش سرمایه فرهنگی - اجتماعی بر مشارکت شهروندان در نوسازی بافت‌های فرسوده شهری (مطالعه موردی: شهر مشهد)». *فصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۵(۸)، ۱۴۳-۱۲۳.
- پورطاهری، مهدی؛ رکن‌الدین افتخاری، علیرضا و بدری، علی. (۱۳۹۰). «ارزیابی و اولویت‌بندی اجتماعی در مناطق روستایی مطالعه موردی روستاهای شهرستان خرم بید استان فارس»، *فصلنامه روستا و توسعه*، ۱۴(۳)، ۴۹-۱۹.
- جعفری، نسرين. (۱۳۹۲). «نقش سرمایه اجتماعی در کاهش اثرات زلزله در نواحی روستایی مطالعه موردی دهستان قیدار»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد دانشگاه زنجان.
- خدابخشی، آزاده و قلی‌فر، احسان. (۱۳۹۱). «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در تمایل کشاورزان به مشارکت در تشکل‌های آب بران (مطالعه موردی: شهرستان زنجان)»، *فصلنامه پژوهش‌های روستایی*، سال سوم، شماره ۲ (پیاپی ۱۰)، ۲۲۳-۲۰۳.
- رسول‌زاده اقدم، صمد؛ عدلی‌پور، صمد و عابدینی، صمد. (۱۳۹۷). «مطالعه جامعه‌شناختی رابطه سرمایه اجتماعی با کجروی فرهنگی (مورد مطالعه: دانشجویان کارشناسی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان)». *فصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۷(۱۲)، ۴۳-۲۳.
- صبور، فاطمه، رضایی مقدم، کورش و منتی‌زاده، میثم. (۱۳۹۳). «بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در بین کشاورزان عضو و غیرعضو تشکل‌های کشاورزی مطالعه موردی کشاورزان شهرستان گرمسار». *فصلنامه تعاون و کشاورزی*، ۳(۱۱)، ۱۱۸-۹۵.
- عدالی، بهزاد؛ مرادی، حمیدرضا؛ کشاورز، مرضیه و امیرنژاد، حمید. (۱۳۹۳). «خشک‌سالی و بازتاب‌های اقتصادی آن در نواحی روستایی مطالعه موردی روستای دودانگه شهرستان بهبهان»، *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۳(۹)، ۱۴۸-۱۳۱.
- عباس‌زاده، محمد؛ علیزاده اقدم، محمدباقر و اسالمی بناب، سیدرضا. (۱۳۹۱). «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و آنومی اجتماعی»، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱(۱)، ۱۲۲-۱۹۹.
- فخرایی، سیروس و قهرمان، ناصر. (۱۳۹۱). «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و رضایت اجتماعی شهروندان شهر مراغه»، *مجله مطالعات علوم اجتماعی ایران*، دوره ۹، شماره ۲، شماره پیاپی ۳۳، ۲۰۱-۱۷۹.
- فتحی، سروش. (۱۳۹۱). «تحلیلی بر نقش سرمایه اجتماعی بر توسعه روستایی»، *نشریه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)*، ۲(۲)، ۲۱۴-۱۹۵.
- فیض‌آبادی، فاطمه؛ یزدان‌پناه، مسعود؛ فروزانی، معصومه؛ محمدزاده، سعید و بورتین، رابرت. (۱۳۹۳). «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و تمایل کشاورزان به تشکیل و عضویت در تشکل‌های آب‌بران: مورد مطالعه شهرستان الشتر»، *فصلنامه تعاون و کشاورزی*، ۳(۱۲)، ۹۵-۷۷.
- کلمن، جیمز. (۱۳۹۰). *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.

- مرادزاده، عبدالباسط؛ قاسمی، محمد؛ سالارزهی، حبیب‌الله؛ یعقوبی، نورمحمد و بذرافشان، جواد. (۱۳۹۷). «توانمندسازی اجتماع‌محور: ارزیابی ظرفیت سرمایه اجتماعی ذینفعان محلی». *مجله مدیریت سرمایه اجتماعی*، ۵(۴)، ۵۲۲-۵۰۳.
- نعیمی، امیر؛ رضائی، روح‌الله و موسی‌پور، سیده کوثر. (۱۳۹۷). «تحلیل رابطه‌ی بین سرمایه‌ی اجتماعی و کیفیت زندگی روستاییان استان خوزستان با تأکید بر نقش میانجی گردشگری». *مجله مدیریت سرمایه اجتماعی*، ۵(۴)، ۵۵۲-۵۲۳.
- نوری‌پور، مهدی، نوری، مرتضی و کرمی، آیت‌اله. (۱۳۹۵). «تحلیل سازه‌های مؤثر بر مشارکت روستاییان در مدیریت و بهره‌برداری شبکه‌ی آبیاری و زهکشی دشت لیشر». *مجله راهبردهای توسعه روستایی*، ۳(۱)، ۷۵-۵۷.
- یزدانی، هیمن و شمس، علی. (۱۳۹۵). «تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتار زیست‌محیطی روستاییان شهرستان مریوان». *مجله آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار*، ۸، ۸۵-۷۵.
- Bourdieu, P. (1997). *The Forms of Capital*, in: A. Halsey, H. Lauder, P. Brown & A. Stuart Wells (Eds.) *Education: Culture, Economy and Society*, Oxford: Oxford University Press. p 265.
- Brune NE, Bossert, T. (2009). "Building social capital in post-conflict communities: evidence from Nicaragua". *Social Science and Medicine*, 68(5), 85-93
- Easterly, W. (2006). *Social Cohesion, Institution and Growth*. Center of Global Development Working Paper, 94.
- Fox, J. and Gershman, J. (2000). "The World Bank and social capital: Lessons from ten rural development projects in the Philippines and Mexico". *Policy Sciences*, 33, 399-419.
- Heyd, H.&Neef, A. (2004). *Participation of local people in water management: evidence from the maesa watershed, northern Thailand*. EPTD discussion paper. Washington D.C.: international food policy research institute.
- Narayan, D.; Pritchett, L.; Kapoor, S. (2009). *Moving Out of Poverty: Volume 2. Success from the Bottom Up. Moving Out of Poverty; Volume 2*. Washington, DC: World Bank and Palgrave Macmillan. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11838> License: CC BY 3.0 IGO."Putnam R. (2000). "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community". New York: Simon and Schuster
- Xia, M. (2009). *Social Capital in Rural China, Its Impact on Economic Development Grassroots Governance, And Democratic Participation*. PhD Thesis (unpublished), Old Dominion University. Available at: <http://www.capitaliran.com/Download.ashx?id=EIUvetpntkhe40oN66z4Jw%3d%3d>.